
*А.А. Мельниченко,
кандидат філософських наук,
доцент НТУУ “КПІ”;
А.М. Сингаївська,
здобувач НТУУ “КПІ”*

ТРАНСФОРМАЦІЇ ВИЩОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ В ЕПОХУ СУСПІЛЬСТВА ЗНАНЬ: ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ

Сьогодні перед вищою освітою стоять принципові завдання, пов'язані з побудовою суспільства знань. Реформування вищої освіти України відбувається на тлі глобальних перетворень у світі. Нинішня інформаційна епоха характеризується радикальним переосмисленням багатьох соціальних та економічних інститутів, ініційованого процесами глобалізації, переходом від традиційного товарного виробництва до виробництва, трансляції і споживання інформації, яка, безперечно, стала джерелом соціально-економічного благополуччя розвинутих країн світу.

Сучасні інформаційно-економічні процеси вимагають нових підходів до побудови системи освіти та виховання в суспільстві. Сучасна філософія освіти повинна дати відповіді на нові суспільні виклики, а саме – створити фундаментальне підґрунтя для формування системи вищої освіти, яка відповідає б існуючим формам економічної діяльності.

Освіта у філософському розумінні – це спосіб буття, властивий людському суб'єкту. Освічена людина – це не стільки людина, яка багато знає, скільки підготовлена до життя у швидко мінливому, нестабільному світі, яка здатна осмислити своє місце в соціумі. Вища освіта в наш час розглядається як навчання людини протягом усього життя, як її внутрішнє прагнення до самовдосконалення.

Філософсько-світоглядне обґрунтування розвитку особистості приводить до цілісності як основи її руху. Об'єднувальна функція у системі наукового знання належить філософії, а в освітній сфері – філософії освіти. У філософському знанні найбільше відбивається світоглядний характер освіти, оскільки філософія виробляє узагальнену систему поглядів людини на світ і на її місце в суспільстві, в якому економічна складова посідає вагоме місце.

Глобальні перетворення у сучасному суспільстві, яке визначається одними вченими як інформаційне суспільство, а іншими – як суспільство знань, не можуть не відбитися і на вищій економічній освіті. Відповідно до Комюніке Конференції Міністрів країн Європи від 19–20 травня 2005 р. серед інших до вітчизняної освіти ставиться завдання формування суспільства “Економіки нових знань” [2].

Аналіз сучасних публікацій свідчить про надзвичайну зацікавленість наукової спільноти “економікою знань”; це словосполучення зустрічається у сотнях наукових публікацій. Над ідеологією економіки нового типу працюють філософи, соціологи, вчені економісти та науковці у галузі ІКТ.

Відзначимо, що поштовхом для досліджень довкола “економіки знань” стала праця Елвіна Тоффлера “Третя хвиля”, в якій йдеться про відхід у минуле індустріальної ери Другої хвилі цивілізації та розвиток процесів створення цивілізації Третьої (інформаційної) хвилі.

У цьому напрямі відомі також наукові праці Д.Амідона, П.Давенпорта, Л.Едвінссона, Г.Маркузе, Е.Мончинської, Д.Тиса, Г.Чезборо, Н.Штер. Активно працюють у полі “економіки знань” і російські вчені. Серед множини публікацій інтерес викликають наукові доповіді і праці Г.Артамонова, О.Вихоревої, О.Дагаєва, В.Іноземцева, Г.Клейнер, В.Макарова, М.Матрусова, Б.Мільнера, С.Міщерякова, Б.Соловійова.

Зауважимо, що українська наука звернулася до даної проблематики не так давно. Питанням “економіки знань” приділяють увагу такі вчені, як Б.Ракітов, С.Вовканич, Б.Гальчинський, В.Куценко, Р.Калюжний, В.Цимбалюк та ін.

Але на цьому тлі наукових досліджень не простежується взаємозв'язок перспектив формування суспільства знань і парадигми вищої економічної освіти. Саме цим зумовлена мета даної статті, що полягає у спробі висвітлити проблеми трансформацій змісту та форм вищої економічної освіти у світлі становлення суспільства знань.

Суспільство знань, на думку вчених, є найвищою формою існування людства. З кінця ХХ століття формується нове суспільство знань, в якому переважна частина активного населення виконують в якості основної професійної діяльності мисленнєву діяльність. Одним із каталізаторів сучасного суспільства стає соціальний капітал, в основі формування якого покладена освіта взагалі й економічна освіта, зокрема.

Суспільством, заснованим на знаннях, називають таку форму життя, в якому кожна людина набуває освіту впродовж усього свого життя. У постійно мінливому і невизначеному світі кожна людина має бути готовою до змін у професійній і повсякденній діяльності. Пом'якшення незручностей буття, тобто пристосування до мінливого світу можна уникнути готовністю до пошуку нових сфер застосування набутого протягом життя досвіду та перекваліфікації, що спрямовують професійний доробок людини на здобуття нових знань.

Навчання за традиційною системою, яка ще не набула відчутних змін у вищій школі, здебільшого забезпечує нагромадження знань у студента безадресно, про всяк випадок, у запас, оскільки розрахована не на конкретного учня, а на “середнього” слухача. А знання є надто дорогим ресурсом, і його безцільне “складування” не має користі для системи передавання й вироблення знань, тобто для освіти як інституції та для держави як власника цієї інституції. Крім того, знання мають таку властивість і ризик, як старіння. Життєвий цикл сучасного фахівця становить кілька років. І та особа, яка не буде підвищувати або змінювати кваліфікацію, вступає у фазу стагнації як фахівця. Абстрактна освіченість людини, не прив'язана до ринку праці, може задовольнити потреби особистості у здобутій освіті як такий, але вже не може задовольнити розвиток сучасного суспільства, забезпечити власний добробут і перспективи впевненого професійного зростання. До того ж молодий фахівець після завершення вищого навчального закладу повинен не лише мати набір знань, їх потрібно вдало презентувати для отримання належного місця працевлаштування, щоденно впроваджувати на робочому місці, з плином часу розвивати і, постійно вдосконалюючись самому, збагачувати суспільство.

Знання є частиною інтелектуального капіталу людини. Суттєві зміни у соціально-економічних відносинах призвели до того, що трудовий потенціал визначається знаннєвим ресурсом фахівця. Це означає, що в наш час головною ресурсною базою людини є знання, а сам фахівець виступає власником цього ресурсу. Щоб бути затребуваним і конкурентоспроможним на ринку праці, студент ще під час навчання у вищому навчальному закладі за допомогою викладачів здійснює підготовку самого себе до активної життєдіяльності. Людина має бути спроможною керувати своїм знаннєвим ресурсом, оскільки вона одноосібно є володарем своїх знань, її розумова праця керується з мозкового центру на продукування і корисне використання. Носії нових способів мислення і нових знань уже мають осучаснену назву “когнітаріату”, введена Елвіном Тоффлером [6, 100], а професор канадського університету Ніко Штер називає сучасний світ “епохою робітників знання”, при цьому знання у нього визначають як здатність до дії, так і можливість “щось привести до дії” [7].

Уже в недалекому майбутньому людина повинна буде вміти управляти знаннями. Білл Гейтс щодо цього зауважує, що управління знаннями є управлінням інформаційними потоками. Воно має гарантувати, що потрібні відомості досягнуть потрібних людей у потрібний час, щоб ці люди могли своєчасно вжити потрібних дій. Водночас, управління

знаннями є засобом, а не кінцевою метою. Відзначимо, що управління знаннями передбачатиме, насамперед, не технічну складову освіти, а саме економічну.

Базисом нового суспільства визначається економіка знань. Існують різні точки зору на сутність терміну “економіки знань”. Відповідників англійською для визначення економіки знань використовують багато: здебільшого “knowledge economy”, а також “new economy” (“нова економіка”), “knowledge-based economy” (“економіка, що базується на знаннях”), “knowledge-intensive industries” (“індустрія інтенсивних знань”) тощо.

Уперше термін “knowledge economy” (“економіка знань” або “знаннева економіка”) введено в науковий обіг у 1962 р. Спочатку в нього вкладалося розуміння просто сектору економіки, але згодом він став використовуватися для визначення типу економіки, за якого знання відіграють вирішальну роль, а виробництво знань стає джерелом зростання національної та світової економіки. Сьогодні під економікою знань слід розуміти таку економіку, що продукує і використовує знання для прискорення власного зростання і підвищення конкурентоспроможності кожного суб'єкта та, на цій основі, всієї спільноти.

Пошуки вчених щодо конкурентних переваг нової економіки, заснованої на знаннях, сприяють впевненості, що її основою є наука і підвищена роль розвитку сфери науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт або придбання іноземних технологій з адаптацією до місцевих умов їх використання. Отже, як висновок, економіка знань – це така економічна формація, яка за головну продуктивну силу має науку з домінантою виробництва нових знань. “Економіку знань” характеризує, насамперед, постійне збільшення частки НДДКР у загальних витратах держави і приватних фірм, а також стабільне зростання капіталізації високонаукових фірм” [4, 46–47].

Економіку нового типу вбачають наступною стадією розвитку індустріальної ери, називаючи економіку знань економікою четвертої технологічної епохи. Але нова економіка зумовлена не лише продукуванням нових технологій. У нових соціально-економічних відносинах суб'єктів господарювання має бути новий стиль роботи і новий шлях мислення фахівця. Нова економіка відчутно супроводжується новою культурою відносин у цивілізованому суспільстві і потребує нового стилю мислення.

Тоді, як вся інфраструктура господарства нашої країни формувалася в індустріальну (попередню) епоху і базувалася на промислово-матеріальному виробництві, сучасна економіка України ґрунтується на індивідуалізованому наданні послуг та інформаційно-комунікаційній (новій) платформі, а отже, вимагає принципово нових механізмів і фінансово-економічних взаємин господарюючих суб'єктів. Під ефективним господарством сьогодні розуміють таке, що відповідає принципам ноосферного господарювання та, насамперед, усвідомленню людиною себе як частини природи і Всесвіту. Вся діяльність людини – це творча діяльність, спрямована на відтворення й удосконалення самої людини з метою гармонійного буття в природному оточенні.

Слідувати такому напряму варто науковій спільноті, напрацьовуючи науково-методичний матеріал і в площині економічних наук та вищої економічної освіти. Філософська наука у поєднанні з досвідом педагогів-новаторів призвана розкрити потенціал філософсько-освітнього знання з огляду на прогностичну користь для цієї галузі й суспільства в цілому. У розвитку паралельно-відокремлених від інтеграції площин економічної як базової науки та освіти на рівні вищої економічної серед невідкладних завдань науково-педагогічного співтовариства постає розроблення наукового, нормативного, методичного підґрунтя для забезпечення взаємопроникнення опорних і стрижневих концептів, що на новій філософській основі (як системній) і з випереджувальним підходом забезпечить вищу економічну освіту для молодого покоління як цінність і результат.

Саме тому вважаємо справедливим твердження академіка Валерія Макарова: “Сучасному суспільству потрібно досягти розуміння того, що сектор знань є машиною для вирішення проблем. Потік проблем різноманітний та інтенсивний, тому організація сектора знань, що відповідає цьому виклику, повинна бути гнучкою, динамічною, бути

саме економікою. Але тоді потрібен особливий тип фахівця, так званий інноваційний менеджер. Він повинен нутром відчувати проривний напрям” [5, 454]. Такий інноваційний менеджер, на нашу думку, повинен мати глибокі економічні знання у гармонійному їх поєднанні з іншими напрямами знань. Формування такого фахівця можна забезпечити, насамперед, засобами вищої економічної освіти.

Економічні відносини між людьми налічують тисячоліття, але цивілізаційно вони поступово змінювалися, і ці зміни можна описати або в загальних рисах (що вкладається у три епохи), або докладніше. Відповідно до економічних і соціальних відносин вирізняють і типи суспільств. Наукові підходи до їх опису можуть вирізнятися за різними критеріями.

У XIX–XX століттях найбільш розвинуті країни минули індустріальну стадію розвитку. Перехід від сільськогосподарського суспільства до ери “фабричних труб” поступово сприяє формуванню вузькоспеціалізованих господарств. Але система, що була ефективною в сільському господарстві протягом тисячоліть як сімейна виробнича команда, у новому технологічному середовищі виявилася цілком неефективною. Нове технічне середовище вимагало іншої дисципліни й іншої структури влади, щоб підтримувати промисловий порядок – внаслідок цього і був нав'язаний режим “фабричних труб”. На фабриках життя було більш жорстко регламентованим, жорсткішою була спроектована технологія; вона була призначеною для використання м'язової сили людини, важкою, твердою і капіталомісткою.

Одна з вагомих новацій промислової революції ґрунтувалася на ідеї взаємозамінних частин, що було перенесено і на робітників, до яких ставилися як до взаємозамінних. У суспільстві “конвеєра” кожного працівника протягом нетривалого часу навчали виконанню одноманітних операцій; робота здебільшого (за винятком одиничного й унікального виробництв) вимагала малої кваліфікації, робітник механічно виконував певне завдання, тому при потребі він був легко замінюваний, про що свідчило одне з усталених правил того періоду: “Незамінних немає!”.

Організуючим елементом індустріальної економіки був робітничий клас, який впродовж розквіту цієї цивілізації перестав бути передовим класом. Як вважав Г.Маркузе, “обуржуєння” робітничого класу відбулося “здебільшого за рахунок його обтісування ЗМІ”. Інформація набувала сили зовнішнього впливу, що відбивалося на когнітивному рівні людини. Основою панування столітньої епохи індустріалізму стали гроші, вони були головним інструментом впливу на здобуття знань для подальшого існування людини, основним капіталом, який варто тоді було накопичувати.

Технологічний прогрес у 70–80-ті роки минулого століття з мікроелектронною технологією в основі спричинив “другу індустріальну революцію”, яка змінила розвиток і пріоритети цивілізації та забезпечила настання нового “постіндустріального” суспільства.

Американський вчений Деніел Белл узагальнив риси постіндустріального суспільства: в економічному секторі явно вираженим є перехід від товаровиробничої до обслуговуючої економіки; у поділі населення за різновидом занять перевага надається професійно-технічному класу; також вирізняється осьовий принцип, за яким провідна суспільна роль належить теоретичному знанню як джерелу нововведень і політичних формулювань; в орієнтуванні на майбутнє домінуючим є контроль технології та технологічної оцінки; в ухваленні рішень – створення нової “інтелектуальної технології”.

В Україні вітчизняні підприємства вже комп'ютеро-інтегровані, службові функції працівників набувають характеру взаємопроникнення, робочі місця різнопрофільних фахівців є індивідуалізовані, реальними є гнучкі робочі режими. На поверхні соціально-економічних процесів наявні риси формування інформаційного суспільства. Відкривши властивості інформації, економіка вивела її на перше місце у житті нового соціуму.

Набуває розвитку “інформаційна економіка” – по-перше, як стадія розвитку цивілізації, що характеризується переважаючим значенням творчої праці й інформаційних продуктів, та, по-друге, як науково обґрунтована теорія економічного розвитку інформаційного суспільства. Інформація поступово перетворилася на товар. На провідні

позиції в суспільстві стають виробники інформації. Затребувані на ринку праці посади визначаються досить умовною назвою “інформаційні робітники” – працівники розумової праці, що їх діяльність пов'язана з обробленням наявної та пошуком нової інформації; це працівники, які мають високий рівень освіти або пов'язані з наукою й освітою. Значущість таких професій підвищується, оскільки інформація, що легко поширюється, насправді є важкоконтрольованою та, своєю чергою, має вплив на прийняття соціально-економічних рішень, потребує розроблення нових управлінських процедур.

Як відзначив Теруя Нагао, професор інформації і рішень в університеті Цукуба, “поділ мислення і дії за традиційною моделлю... може бути доречним для постійної технології, але він навряд чи є відповідним швидкому технологічному прогресу” [6, 255]. Основна організаційна форма підприємств докомп'ютерної ери функціонує занадто повільно і погано пристосовується до сьогоденного високошвидкісного світу бізнесу. А економіка в цілому набуває нової структури, замість концентрованої ієрархії вона рухається до “багатомірної мозаїчної форми влади”, що, безперечно, вимагає нових форм координації, а саме – організацій нового стилю. Оскільки сучасні технології є більш складними і змінюються частіше, ніж у минулому, від робітників нашої економічної епохи очікують, що вони будуть більше знати про суміжні і наступні завдання [6, 255–281]. Тобто зрозумілим є змінення структури виробничих, або більш узагальнено – економічних знань.

Відповідно до бачення Е.Тоффлера, оскільки знання дедалі більше стають сутністю роботи, робочі місця стають більш індивідуалізованими, а отже, і менш взаємозамінними, робітники, змістом праці яких є значна частка інтелектуальної праці, теж втратили таку властивість, як замінюваність. На виконання конкретного завдання фахівець має набір спеціальних методів і доробок інструментарію. “Кожен ерудований робітник по-різному використовує інструменти. Один інженер використовує комп'ютер інакше, ніж інший. Один аналітик ринку аналізує дані одним способом, інший – інакше”. На підприємствах Третьої хвилі робота персоналу стає більш диференційованою, тому працівники є різнобічними і висококваліфікованими. І отже, прискорення руху сучасної економіки “досягається не потогінною системою, а через розумну реорганізацію і складний електронний обмін інформацією. Коли вся система набирає швидкість, знання заміняють піт [6, 281]. Усе свідчить про те, що “пролетаріат” в економічних структурах тепер знаходиться у меншості й заміняється “когнітаріатом”.

У таких країнах, як Україна, загострюються суперечності між індустріальним порядком господарювання, що відходить у минуле, і новою глобальною системою суспільних відносин, якісно новим етапом розвитку цивілізації. Із [4, 49] дізнаємося про подібні тенденції в сусідній країні: “Явна деградація науки в Росії, деінтелектуалізація праці, вимивання “середнього класу” переконливо доводять, що в даний час Росія рухається врозріз із загальносвітовими, прогресивними тенденціями розвитку”. Очевидним є те, що на шляху від традиційної економіки до економіки нового типу мають відбутися суттєві зрушення. І яке місце тут посідає вища і, зокрема, економічна освіта?

Вища економічна освіта в Україні за останні десятиліття не зазнала істотних змін, хоча, безперечно, має враховувати нові економічні умови, що склалися в суспільно-соціальному середовищі перехідного періоду після зруйнованого індустріального та несформованого постіндустріального суспільства, що “стоїть на порозі” розвитку ліберально-ринкової економіки чи економіки якогось іншого типу. Сформована дотепер система економічної освіти є, по суті, консервативною і негнучкою, заклики поставити її на випереджальну орієнтацію також не знаходять реалізаційних механізмів. Оскільки вища економічна освіта – це освіта, в процесі якої організація взаємодії суб'єктів навчання зорієнтована на професійно-економічний розвиток особистості та на специфіку майбутньої професійної діяльності, а в наш час суттєво змінюється зміст праці на підприємствах і в організаціях усіх профілів і типів, то, безперечно, такі детермінанти мають бути відображені в системі економічної освіти.

Однією, але не головною, функцією, вищої економічної освіти є підготовка робочої сили, адекватної пріоритетам і темпам економічних перетворень. Практично на сьогодні це стає однією з ключових перспектив розвитку суспільства, становлення в ньому потенціалу нових можливостей. Своєю чергою, це стосується переорієнтації освіти з підготовки людини як носія профільної та загальноосвітньої інформації на підготовку носіїв визначених якостей і можливостей, зі здатністю до нового рівня освіти й самоосвіти. А для цього система освіти має чітко визначитися із системою таких якостей.

Особливість функціонування економічної освіти полягає в тому, що вона донині існує як проекція на сучасні способи виробництва і господарювання. Те саме стосується і професійних якостей фахівця у сфері економіки. Економічна освіта є фундаментом його професійної компетенції, реалізації здібностей, набутих умінь і навичок. Тобто ефективність освітнього процесу за економічними напрямками розвиває професіоналізм і трудовий потенціал фахівця.

Проте, економічна освіта не лише сприяє збільшенню обсягу економічної інформації, а й формує економічний образ мислення й економічну грамотність, впливає на ступінь соціалізації та адаптації в сучасних соціально-економічних умовах, підвищує креативність і творчий потенціал у різних сферах діяльності. Крім того, економічна освіта розвиває здібності людини як самостійного учасника економічних відносин.

Отже, можна стверджувати, що економічна освіта сприяє розвитку широкого спектру компонентів трудового потенціалу, а отже, і розвитку трудового ресурсу як окремого працівника, так і всієї сукупності національних трудових ресурсів.

Ми переконані, що в продуктивному розвитку трудових ресурсів більшого значення надають саме соціальній категорії “економічний спосіб мислення” й “економічна культура”, тоді як економічна інформація, передана у процесі економічної освіти, створює базу для розвитку сукупного трудового ресурсу. Масове викладання економічних дисциплін формує нову поведінку сукупності самостійних економічних суб'єктів, що оперують на території національного господарства, а отже, економічна освіта сприяє підвищенню національної економічної культури.

Парадигма освіти, яку часто-густо називають “трансформаційною”, орієнтована на розвиток людини як цілісної особи. В основі цієї парадигми полягає уявлення про людину як таку, що має невідомі їй можливості і потенціал, відкриття яких і є сенсом людського життя. Людині дані ресурси і можливості для змін. Таку парадигму освіти вперше можна знайти в маєтці Сократа, який зробив предметом міркувань не навколишній світ, а саму людину. Модель освіти в цій парадигмі передбачає, що навчання починається із самої людини. Продуктом у цій парадигмі є людина, що досягла певної якості життя (залежно від змісту навчання). Під час навчання застосовуються різні практики, які потрібно засвоїти для досягнення іншої якості життя.

Саме філософські засади доведення змісту вищої економічної освіти до людино-орієнтованого освітнього продукту мають стати, на нашу думку, сучасною парадигмою. В освітній практиці мають набути розвитку філософські принципи епохи Просвітництва, варто розгорнути педагогічні ідеї К.Гельвеція, Д.Дідро, А.Дістервега, Д.Локка, Й.Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо. Сучасна освіта потребує повернення також до гуманістичних ідей античності та європейського Ренесансу.

Філософія визначає стиль мислення будь-якої конкретної науки, зокрема й економічної, тим самим дає підстави конкретним галузям економічного знання переборювати їхні предметні рамки. З позиції загального, де економічний аспект – лише одна із сфер людського буття, що має розрахунково-раціональне обґрунтування реальності або її очікувань, філософський погляд на економічні взаємовідносини суб'єктів господарювання дає можливість переосмислювати накопичені людством наукові і практичні знання. Висока динаміка, зміна значущості різних часових обріїв, значні соціально-економічні перетворення вимагають нових наукових пошуків у площині економічних закономірностей і, можливо, формування нової економічної парадигми з

філософсько-світоглядним наповненням для нової складної суспільно-господарської системи XXI століття. Тим більше, що філософія визначає певний вектор вдосконалення людини, зайнятої в соціально-економічній сфері у складний біфуркаційний період розвитку суспільства в напрямі вищих ціннісних ідеалів.

Основною причиною кризи в освіті є те, що прискорені темпи розвитку суспільства останніх десятиліть сформували новий образ людини, яка могла б успішно реалізовуватися у світі, що постійно оновлюється. Сучасна інформаційна економіка є широким полем для продукування й існування різномірних перетворених форм, насамперед, економічних. Саме тому освіта є тим інструментом, який може допомогти підготувати людину до їх розпізнання, теоретичного осягнення та подолання.

В умовах постійно зростаючих витрат на освіту ціна обраних стратегій розгортання знань і вибору способів їх здобуття значно зростає. Отже, дослідження проблем, пов'язаних із формуванням нової парадигми вищої економічної освіти, дістають першочергової важливості.

Економіка є надто інерційною структурою. Тому очікування і затримки в переорієнтуваннях неприпустимі. Тоді як світ стрімко еволюціонує, відставання України у цьому динамічному суспільстві рівнозначне забуттю. Держава, змінюючи умови і передумови господарювання в усіх секторах національної економіки, має висунути у цьому напрямі головний пріоритет – фінансовий менеджмент фундаментальної науки. Потрібні програми і заходи інтеграції наукового й економічного секторів, як це відбувається в розвинутих країнах, і на цій основі будується підґрунтя вищої освіти нового суспільства.

Тепер простежимо тенденції в економіці, пов'язані зі змінами, які має нести вища економічна освіта.

Перша – впровадження прецизійних технологій. Інформаційні технології стають невід'ємною складовою соціально-економічного і, зокрема, виробничого життя. Особливу роль у виробничій діяльності починають відігравати різноманітні прецизійні технології, засновані на інформатизації та культурі праці. Такими є вимоги економіки знань.

Друга – епоха неолібералізму. Сучасний стан і темпи розвитку продуктивних сил вимагають глибокої лібералізації суспільного життя і, передусім, економіки.

Основою політики України у широкому втіленні інфокомунікаційних технологій є лібералізація економічних відносин, перенесення акцентів управління у сферу ринкових відносин. При цьому виробничі відносини є ринковими за формою і поступово мають сповнюватися новим змістом, стаючи дедалі більш усупільненими. Початком державницької позиції в Україні стали парламентські слухання 21 вересня 2005 р. з проблем розвитку інформаційного суспільства, де основною була наукова доповідь Інституту економічного прогнозування НАН України “Економіка знань та її перспективи для України” [1]. Але, як бачимо, має місце неузгодженість тлумачень.

Третя – епоха працівників знання. За даними економічних досліджень, 2000 рік був історичною межею, коли вартість інтелектуального продукту в міжнародному економічному обміні зрівнялася з вартістю товарної маси. За експертними оцінками, вартість інтелектуального потенціалу сучасного розвитку перевищує вартість основних фондів традиційних галузей індустрії, інвестиції в знання зростають швидше, ніж вкладення в основні фонди, витрати на інформацію становлять у середньому три чверті доданої вартості сучасної продукції. 90% усього обсягу знань, доступних людству, здобуто за останні 30 років, так само, як 90% загальної кількості вчених та інженерів, підготовлених за всю історію цивілізації, є нашими сучасниками. А це яскраві ознаки переходу від економіки, заснованої на використанні природних ресурсів, до економіки знань [5, 450].

Особливістю нинішнього етапу є те, що коло професій, поєднаних із заснованою на знанні працею, зростає, тоді як частка робочих місць, що вимагають обмежених

когнітивних навичок, стрімко скорочується. І, як наслідок, дедалі менше людей дістають зайнятість у сфері матеріального виробництва.

Праця, в основу якої покладено знання, існувала за всіх часів. Еволюція людини відображує, природно, зміщення акцентів її праці. Трансформація праці відбулася від переважно фізичної до переважно розумової у ХХ столітті. Успіх, владу, повагу, авторитет, прибутки мали не лише фізично сильні люди, а й такі, що мали перевагу в знаннях перед іншими людьми. Кожна культурна цивілізація ґрунтувалася (і ґрунтується) на відмінних конститутивних засадах і організуючих принципах, в основі яких покладено аграрне знання, релігійно-правове або релігійно-астрономічне знання, технологічне знання або інше спеціальне знання.

Інтенсивність розвитку суспільства залежить від ресурсної бази та методів її відтворення. Так, в аграрному, індустріальному суспільствах буттєвість побудована на засвоєнні й наступному відтворенні (наслідуванні) минулого досвіду з використанням наявних ресурсів і відомих методів діяльності. Переважна більшість професій того часу пов'язана зі сферою матеріального виробництва, і лише незначна частка людства виконує суто мисленеву (правничу, управлінську, зокрема стратегічного й тактичного змісту) діяльність. Володарі знань здобували переваги, здійснювали вплив на інших людей, відкривали нові обрії буття, збільшували свої статки передусім за рахунок територіального переміщення та розширення, а також транспортування матеріального продукту.

Звернімося до сутності праці за нових соціоекономічних умов – щодо як працівників робітничої професії, так і менеджерських посад.

Е.Тоффлер так описує зміст праці сучасного працівника: “Назви професій уже нічого не позначають... Назви можуть лишатися тими самими, а реальна робота ні... хоча їхні функції різні і вони працюють на цілком різних рівнях абстракції,.. вони... не роблять нічого, крім переміщення інформації або створення нової інформації” [6, 100]. Звісно, для роботи з інформацією потрібні знання. Людський інтелект зі зміною характеру виробництва посідає місце безпосередньо головної виробничої сили нової ери. Більш успішним є той фахівець і та людина, яка вміло використовує свої знання та перетворює їх на власний капітал і (як мінімум) на прибутки підприємства, організації та (як максимум) регіону і суспільства в цілому. Інтелектуально розвинута людина, професіонал, вкладаючи свої сили і нематеріальний капітал, прагне оптимізувати ці внески в обраній сфері життєдіяльності. В умовах інформаційного вибуху і мегаобсягів різноманітного знання майбутньому фахівцеві для успішної життєтворчості слід обирати ті знання, які є довготривалими цінностями.

Найактуальнішим у життєдіяльності людини стає пошук нової інформації та нового знання. Як пише Н.Штер, “... суспільне відтворення не є лише фізичним процесом, воно завжди є відтворення культури, що означає відтворення знання”. Знання сьогодні стають домінантою в економіці та переструктуровуються у такий спосіб, що вважаються одним із найважливіших стратегічних ресурсів розвитку людства [7]. Нові можливості розвитку і вдосконалення буття відбуваються за рахунок нових знань, переважно здобутих не за просторовою ознакою, а у часовому вимірі.

Провідна суспільна роль належить знанням і як джерелу нововведень; наука у світі стає капіталовкладенням. Дедалі міцніша конвергенція трьох сфер суспільної діяльності “наука – освіта – інфокомунікації” стають фундаментом у розвитку суспільства знань. Саме ці системи стають визначальними у впливах на зміну способу життя людини і структурування сучасного суспільства. Академік М.Згуровський сформулював низку важливих завдань щодо руху університетів до суспільства знань [3]. Вища школа на вимогу сучасності у системі виробництва і поширення знань поступово переходить до такої освітньої моделі, за якої всі навчальні компоненти і завдання інтегруються у “трикутнику знань” з елементами системи “освіта – дослідження – інновації”.

Враховуючи, що більшість населення є споживачами готових знань, а освіта – це основна галузь їх здобуття, головним показником ефективності навчання у вищому навчальному закладі має стати не абстрактна сума знань, які засвоїв студент під час навчання у ньому, а здатність до їх самостійного здобуття й уміння застосувати ці знання у своїй практичній діяльності.

Розглядаючи освітній процес в “інформаційній” площині слід враховувати, що передавання економічних знань відбувається вертикальними і горизонтальними соціальними каналами руху.

Набуття досвіду учнями (студентами, слухачами) традиційними методами переважно здійснюється шляхом наслідування. Згідно з ним, нові знання при передаванні новому “приймачу” інформації були такими самими для нового їх носія, але для соціуму насправді були запозиченими.

Горизонтальна форма інформаційного руху реалізується на рівні одного покоління чи особи. Новоутворення на основі розвитку власного досвіду, здобуття нової інформації шляхом самостійного пошуку може формуватися у системі продукування людиною нових знань. Тут пошук нового здійснюється можливим відхиленням від існуючої інформації (традиції) у бік, навчання-розвиток реалізується за допомогою креативно-когнітивних зусиль творця, інформаційні впливи є як внутрішніми, так і зовнішніми (ідеально, якщо вони є внутрішньо-вмотивованими). Такі знання є нестандартизованими – модифікованими на вищих рівнях від базових інформаційних одиниць і застосовуються їх носієм у нових умовах, в унікальних або екстремальних ситуаціях, що супроводжують економічні процеси. Оскільки нестандартизовані знання вертикально важко передаються, для їх розвитку у людини створюються спеціальні умови продукування нових знань. Керівник освітнього процесу стає модератором, проектує особистісно-орієнтоване навчання, що реалізується створенням нелінійної суб'єктної взаємодії, розгалужених інформаційно-навчальних потоків, пакетів диференційованих навчальних завдань. Учень (студент, слухач) в інноваційно-навчальному середовищі не є пасивним “приймачем” навчальної інформації, він виступає активним творчим його суб'єктом, котрий власне прирощує існуючі знання і тим самим робить свій внесок у суспільний розвиток.

Саме такий підхід забезпечує процес виробництва знань конкретною особою й ефект наближення часу передавання або здобуття знань до моменту їхнього використання. Тут нові знання утворюються при потребі розв'язання певного завдання щодо виконання поставленої мети у конкретний час. Тому цінність нової інформації, здобутої не за трансляційними каналами, а в інноваційному продукуванні, є вищою, і, відповідно, носій такої інформації стає на вищій щабель. Набуття студентом інноваційних навичок у процесі навчання дає йому в перспективі підґрунтя для інформаційної мобільності як фахівця.

Отже, ми розглянули характеристики, які є відчутними в сучасну епоху економічних перетворень і розвитку вищої економічної освіти в Україні. Обравши форму короткого аналітично-філософського екскурсу, ми проаналізували поняття “економіка знань” як міждисциплінарну наукову категорію. На перший погляд, зрозуміле за суттю словосполучення має досить широке тлумачення, охоплює дотичні питання від інфоeкономіки до виробничих процесів. На сьогодні ще немає державних, галузевих програм і чітко сформульованих шляхів побудови економіки знань. При цьому, для економічного прориву України потрібно у вищій економічній освіті враховувати зрушення, надані новою економікою.

Нова доба вимагає оновлення засад розвитку економіки нової формації та відповідних інституцій. Наважимося зробити припущення: зрушення, які відбуваються на більш високому рівні використання інформації та знань, які, водночас, підривають основи класичної економічної теорії зокрема, потребують розроблення нової економічної теорії.

Стосовно трансформації вищої економічної освіти то, підсумовуючи, відзначимо, що:

– в умовах суспільства знань економічна освіта має сприяти формуванню і підвищенню якісних характеристик трудових ресурсів, впливаючи на рівень їх економічного мислення й економічної культури;

– якщо система економічної освіти в Україні в цілому і відповідає вимогам ринку праці, проте досить часто має місце невідповідність між вимогами працедавців до якісних характеристик персоналу і рівнем його професійної підготовки;

– при розробленні напрямів розвитку системи вищої економічної освіти є необхідним оновлення змісту і структури освіти;

– зміна філософії вищої економічної освіти як одна із системоутворювальних складових пізнання людиною світу дасть можливість під час підготовки майбутніх фахівців інтегрувати професійно-економічне знання у систему цілісного їх розвитку як особистостей;

– вища економічна освіта, як мінімум, має враховувати ті зміни, що привносить економіка нової цивілізації, а для вищих навчальних закладів бажаним має бути максимум на шляху до суспільства знань, а саме – забезпечення випереджувального характеру економічної освіти та переорієнтування освітніх цінностей на продукування нового мислення майбутнього фахівця.

Як ми вже відзначали, філософські засади вищої економічної освіти сприятимуть вдосконаленню системи підготовки сучасного конкурентоспроможного фахівця та гармонійного розвитку особистості. Серед філософсько-освітніх концепцій однією з найбільш ефективних у сфері освіти вважається міждисциплінарне навчання. Сучасне економічне знання на перетині різних галузей економічної науки від базових економічних теорій до некомунікаційних напрямів вимагає у своєму розвитку не лише внутрішньої інтеграції, а й обов'язкової проекції на систему економічної освіти. Міждисциплінарне навчання для економічної освіти має дуже велике значення, і в цьому розумінні філософія освіти є основою інтеграції науки на шляху об'єднання знань у цілісну систему, яка відображує об'єктивний світ у його єдності та розвитку.

Безперечно, дослідження проблем формування нової парадигми економічної освіти, яка, одночасно, забезпечувала б формування гармонійно розвинутої людини і фахівця, здатного бути економічно ефективним у суспільстві знань, передбачає подальші наукові пошуки у цій царині.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Геєць В.М., Александрова В.П., Бажал Ю.М.* та ін. Економіка знань та її перспективи для України. – К., 2005.
2. Комюніке Конференції Міністрів країн Європи, відповідальних за сферу вищої освіти “Загальноєвропейський простір вищої освіти – Досягнення цілей” // http://www.osvita.org.ua/bologna/stanov/pravo/2005doc_kom.html
3. *Згуровський М.* Суспільство знань та інформації – тенденції, виклики, перспективи // Дзеркало тижня. – 2003. – № 19(444).
4. *Полозков С., Семенов Т.* Исследование различий влияния знания и информации на развитие общества // Экономист. – 2005. – № 2.
5. *Макаров В.Л.* Экономика знаний: уроки для России // Вестник Российской академии наук. – 2003. – Т. 73. – № 5.
6. *Тоффлер Э.* Метаморфози власти. – М., 2003.
7. *Штер Н.* Мир из знания // <http://knowledge.isras.ru/si/si/sj2-02stehr.html>